

ӘЛЕМДІ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ИГЕРУДІҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ

(Қытайдағы қазақ диаспорасы мәдениеті негізінде)

Мәдени өркениеттегі әмбебаптылық пен ерекшеліктің арасын философиялық тұрғыдан талдаудың объектісіне халқымыздың рухани тұғырларын жатқызамыз. Ұлттық этностар қандай да бір әлеуметтік кеңістікте өмір сүрсе де, санасы мен бейсаналық астарларында этномәдени архетиптері жататыны белгілі. Жалпыадамзаттық құндылықтар категориясы болып табылатын адамгершілік ұғымдары ізгіліктілік, жақсылық пен жамандықтың, ар, ұят, тектілік, парасаттылық, имандылықтың рухани қатынастарда парқы сақталуы керектігін баса көрсетеді. Жаһандану үрдісі қазіргі замандық ғылым мен техника, технологиялар дамуымен байланысты болғандықтан да адамның әлемді игеру мен тұтыну қатынасын алдыға шығарды. Ал адамның рухани өмірінің мәселелері – өнер, дін, адамгершілік кейінгі орынға ысырылды.

Қазақ диаспорасын зерттеуші ғалым, З. Қинаят: «Қазақ қайда жүрсе де ежелгі қазақ салты, қазақ тамырымен жалғасқан рухани өмірінен еш қол үзген емес. Ұлттықтың негізгі белгісі оның нағыз ауыз омыртқасы ұлттың рухани өмірі. Айналға қарап отырсаңыз бүгіндер бөгде елдерде, бөгде ұлт арасында өмір сүріп отырған этно топтар үшін аш жалаңаштықтан тозғындалп жүргені көрінбейді. Тозғындаған тобы тек қана рухани өмірінде азып-тозып отыр» - деп болашақта ұлттық құндылықтардың жойылып кетуіне аландаушылық білдірген болатын [1]. Шетелдердегі қазақ диаспорасының барлығына тән ортақ мәселе, тілін, дінін, ділін сақтап қалу. Сабактастық арқылы ұрпақтар бойына сініру болса керек. Осы орайда, шеттегі қандастарымыздың ішінде қытай қазақтарының орны ерекше. Олар ата-бабалардан жалғасып келе жатқан мол рухани қызынаны шашпай-төкпей, жинап-теріп, жаңғырта отырып жетілдіре білді. Әлемдік, жалпыадамзаттық рухани мәдениетке өзіндік үлес қосты.

Дүниежүзі қазақтарының II Құрылтайында Президентіміз Н. Назарбаев: «Қытайдағы бір жарым миллионнан астам бауырларымыздың бүгінгі таңдағы ұлттық өркендеу үрдісі жақсы. Ана тіліміздің бай, шұрайлы ортасы сонда қалыптасқан. Қазақтың ежелгі мәдениеті, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы қаймағы бұзылмай сақталып отыр. Қазақ халқының баға жетпес асыл мұрасы – ауыз

әдебиетінің де басты бір бөлігі – Қытайдағы бауырларымызда» - деп ерекше атап көрсеткен болатын [2].

Қытайдағы қазақтар да әлемге әйгілі аспан асты жұртшылығымен қоян қолтықтаса белгілі бір этникалық кеңістікте өмір сүріп отырған этностар болып есептеледі. Қазіргі өркениеттік ақпараттық технологиялар заманында философиядағы дәстүр мен жаңашылдық аракатынасын айқындау зерттеу тақырыбымыздың өзегі болып табылады. Әрине, миллиардтар елінде ықпалдастықсыз таза күйінде даму мүмкін емес. Тұтас қазақ мәдениетімен тамырластығын, сабактастығын сактай отырып, уақыт пен кеңістік аясында қытай қазақтарына ғана тән төл туындыларымен ерекшеленеді. Өздері өмір сүріп отырған доминатты ұлттың ішінде қазақы келбеті мен этникалық тұтастығын сактай отырып рухани-мәдени құндылықтарды бірегейлендірді.

Әлемді көркем эстетикалық тұрғыдан түсініп-түсініуін бейнелеудегі би өнерінінің шындалуында үлкен үлес қосты. Би – қазақпен бірге – өніп- өскен, әлмисақтан келе жатқан өнер. Адам ерекше көніл-күйлерін сөзбен, сазбен, бимен өректеген. Мұндағы ішкі сезімдерді бейнелеу құралы қымыл-қозғалыс. Би қыры мен сырын менгерген майталман Шұғыла Сапарғалиқызы би өнері жайлы ойларын былайша түйіндейді: «Би үлкен ойдан туады, ал билейтін адам өмірдің нәзік иірімдерін терең түсінетін ойшыл жан болуы тиіс дер едім. Биші халықтың арғы-бергі тарихын терең білетін, қажет болса, сол тарихты би тілімен бейнелей алатын жан болса, нұр үстіне нұр. Сонымен бірге биші музыканы да, сурет өнерін де жете түсінсе ләзім. Өйткені ол өз бінің қымылын суретші қиялымен көз алдына елестетіп, ал, кейіннен сол суретті музыка сазына үндестіре бейнелейтін жан» - дейді. Биді тамашалай отырып, бишінің эстетикалық талғамына, бейнелеу шеберлігіне тәнті боласыз. Классикалық неміс философиясының негізін қалаушы Иммануил Кант эстетикалық сезімді өзінің сол затты риясыз таза сүйсінуің дейді. Ал осы сүйсінудің пәні басқа емес тұр. Соңыктан, әсемдік бейғам сүйсінудің пәні. Әсемдіктің бірінші белгісі осындағы. Миллиардтар еліндегі қазақтардың ішінен Бейжіндегі Ұлттар университетінің би факультетін бітіріп, дүниежүзіне мәшінүр Орталық ән-би ансамблінде жұмыс істейді. Аз ұлттан шыққан өнерпаздарды шетелге көп жібере бермейтін Қытай Шұғыланы мойында, шетелдердегі халықаралық би байқауларына жібереді. Италияда, Кореяда, Францияда топ жарып, лауреат атанды [3]. Қазіргі талғамы биік көркем-эстетикалық саналы көрерменге дәстүр мен жаңашылдықты қоса өретін биді қою жаңкешті өзінің төл туындысы «Шұғыла назы» арқылы қазақ қызының болмыс-бітімін бимен өрнектейді. Әсемдіктің екінші ерекшелігі, ешқандай түсініктің көмегінсіз, зерденің категориясынсыз жалпы сүйсінудің пәні болып көрінеді. Ендеше, әсемдіктен раҳаттану логикалық пайымдау және түсінікке негізделмей ақ жалпылама сипатқа ие. Эстетикалық пайым ешқашан логикалық дәлелді қажет етпейді [4].

Ұлттық би өнерін дамытып жаңғыртуда қытайдағы қазақ қыздарының қосқан үлесі зор. Қытай Халық Республикасының бірінші дәрежелі би режиссері Нагима Тайырқызы Қазақстандағы халық билеріне көнілі толмайтындығын айтады [5]. Уақыт пен кеңістік аясында екі ел арасындағы ұзак уақытқа шекараның жабық болуымен байланысты өзіміздің төл мұраларымыздан жаттану пайда болды. Мысалы «Қара жорға» биін алайық. Ол біздің ата-бабаларымыздан қалған төл туындымыз. Сол бидегі өрекеттерді күрдөлендіріп, сюжеттерді қосып «Қараждорғаның» ізін жоғалтпай жоғары өредегі сахнаға лайықтап ұлттымыздың би өнерін тағы бір сатыға көтерді. Қытайда биленген «Қара жорға» Гиннестер кітабына еніп жатыр. Биік эстетикалық талғампаз сараптамашылардан өткен осындағы өнер түрі тек қана сүйсінуді қажет етеді. Еліміздегі көркем-бейнелі өнерді жандандырып, жаңғыртуға Бейжіндегі Орталық ұлттар университетінің тәмамдаған жас биши 2007 жылдан бері «Қазақконцерт» өнер ұжымында Гүлнэр Нұрсұлтанқызы да атсалысуда. Осылайша қазақтың би өнері толығып, әрленуде. Қытай би мектебінің түлектері өздерінің табанды, жігерлі, ізденімпаз екендіктерімен ерекшеленеді. Осы өнерпаздардың әрқайсысына тән қасиет ұлттық құндылықтарымызға деген ұлы сүйіспеншілік пен ата-баба дәстүрлеріне беріктік болса керек. Қазіргі жаһандану жағдайында ол жақтағы қандастарымыздың төлтума мәдениетін, тілін, салт-дәстүрлерін сактап қана қоймай, жаңғырту жолындағы ерен енбектеірінен үйренетін жәйттер аз емес.

Қазақ халқының рухани мұраларының інжү-маржаны, бірегейі ол айтыс құбылысы. Шынжаң қазақтарында қазақтың дәстүрлі айтыс өнері бұрыннан бар. Әйгілі ақындар Ақыт пен Ахметтің айтысы, Таңжарық пен Қойдымның айтысы, Әсет пен Ырысжанның айтысы деген сияқты асыл қазыналар бүгінгі Шынжаң баспаларында көп жарияланып жур [6]. Қытай қазақтарында 1905

жылдан бастап айтыс өлеңдер жазбаша тарағанымен, арнайы зерттелмеген. 1980 жылдардан бері қарай «Қазақтың байырғы айтыстары» (1985ж) «Ақындар айтысы» (алты том, 1933, 1995, 1999, 2003 ж), «Өлең тойы» (1999ж), «Қазақтың қазіргі айтыстары» (2000ж), «Қоныробадағы қоңыр әуен» (2001ж), «Ақ өзен салтанаты» (2002 ж), «Жекпе-жек» (2003ж), «Айтыс сөз барымтасы» (2005 ж), «Ақындар айтысы» (2006ж) секілді көптеген кітаптар жарық көрді. Бұдан басқа да Ә. Қалиұлы, Ж. Мырзаханов, Субихай, Б. Қесей сияқты ғалымдар мен жазушылардың енбектерінің де зерттеу тақырыбы болды. 1979 жылы тұнғыш рет ШҰАР орталығы Үрімжі қаласында ақындар айтысы өткізіліп соナン бергі 28 жыл ішінде 2007 жылға дейін ШҰАР дәрежелі 2 рет, облыс дәрежелі көп рет әрбір аймақта жылына екі рет айтыс өтіп келеді.

Миллиардтар еліндегі солшылдық ақынған кезеңде ақындар айтысы сөл бәсекесіді. «Мәдениет зор төңкеріс» (1967-1977жж.) жасанды, жаттанды айтысқа айналды. Соңғы отыз жылдай мезгілде айтыстың туы қайта желбіреді [7]. Дәстүрлі поэтикалық мектебінің айтыс та бір саласы. Айтушы айтыскер ақынның поэзиялық түрде, домбырамен сүймелдеуінің өзі рухани құбылысты ерекшелендіреді. Ұлттымыздың осы ерекше көркем-эстетикалық, көркем-поэтикалық философиялық санаы заманға лайық жаңғыру үстінде. Дәстүрлі айтыс құбылысының тозығы мен озығын саралар болсақ, ол жайында қытай елінен келген айтыскер ақынның пікірімен толық келісуге болады. Айтыс рухани болмыстың, рухани сергудің, рухани қауышудың өзегі болды. Адамдардың рухани қарым-қатынас жасауында айтыстың орны ерекше.

Қытай қазақтары өздерінің айтыс аламанына өте ықыластылықпен, құрметпен қарап мән береді. Ашық аспан астында екі жұз ақ орда тігіліп ерекше сән салтанатпен 2004 жылы шілде айында Шәүешек қаласынан бес шақырым жерде кезекті айтыс өтті. Оның өтуінің өзі басқа да дәстүрлер мен салт-жораларды, қолөнер туындыларын жарнамалай отырып үлкен той – думан ретінде өткізіледі. Бұл дәстүрлі айтыс құбылысының халқымыздың мәңгі өлмес рухын жандандыра жаңғыртуы деген сөз. Көркемдікпен көмкеріліп, эстетикалық тұрғыда аса талғампаздықпен халықтың мейрам түрінде өткізіледі. Айтыстың құбылыстық мән-жайын белгілі ғалым Қ. Нұрланова былай деп тұжырымдайды: «Айтыс деген рухани құбылыстың табиғаты, оның қырысы, философиялық маңызы, этикалық мәні, эстетикалық әсемдігі, көркемдік көрінісі, психологиялық тартымдылығы, педагогика жағынан әсерлілігі тыңдаушыға тіке байланысты, айтыс тыңдауышысымен қымбат, тыңдаушы қөпшілігімен сырлы.... Бұл жерде маңызды іліп аларлық жай мынада: ақынмен бірге әрбір тыңдаушының ойы, ақыл-сезімі, зейіні үзілмес түрде рухани процеске айналып, рухани дамуда болады. Осы сөздің ағуы үстінде тыңдаушы-қөпшіліктің де, сөздің де жаны кіреді» [8]. Айтыстың әсемдігі – эстетикалық қабылдаулардың жоғары денгейде дамуы деп түсінеміз. Айтыс барысындағы терең эстетикалық көңіл-күйдегі адам барлық күйкітіршіліктің ойларынан тазарады. Дәл осындағы көңіл күйді Аристотель катарсис деп атаған болатын. Көпшілікті [4, 74]. шаттыққа бөлейтін айтыс құбылысы рухани-мәдени өміріміздің қайталанбас ерекшелігі болып табылады.

Қазақ халқының дүниеге дәстүрлі көзқарасының идеялық өзегі: заттарды киеслеу. Қытай қазақтары әлі күнге шейін киелі жер, су, молалар басына түнеп тілек-дүғаларын оқиды. Шынжандағы қазақтар мекендеғен өнірлерде дертке дауа, ауруға шипа болатын табиғи арасандар көп. Жергілікті халық бұл арасандардан ерте кезден бастап пайдаланып келеді. Мәселен, Алатай аймағының Бурылтогай ауданының ел жайлайтын төр жайлалауының қасында Қалуын арасаны ұзақ жылдардан бері пайдаға асып, халықтың игілігіне жарап келе жатқан шипалы орын. Бұл арасан сырты бір болғанымен, ішкі жақтан тағы бірнеше түрге айырылады. Ең алдымен, кімде-кім болса да ұшық арасанға түсіріліп, онан соң өзінің науқасының жағдайына қарай жылан арасан, сынап арасан, ыстық арасан деген сияқты сегіз арасанның өзіне қолайлысын таңдал түседі. ... Қалуын арасанынның тағы бір ғажап жері оның қасында, онша алыс емес аралықта, Торғайты әулиенің үнгірі бар. Ұшынған немесе шалыққа ұшыраған адамдар, бала көтермеген әйелдер көбіне сол үнгірге барып, түнеп шығады. Аныздарға қарағанда, егер құдай қолдаса, онда Торғайты әулие түн ішінде аппақ киімімен осында келіп, тілек тілеуашінің үстінен аттап өтіп кетеді екен. Мұндай болғанда сол әйел көп ұзамай перзент көреді екен деп айттылады [3, 252-253б]. Шынжандаулардың әлі де болса әруаққа сыйынып, оны пір тұтатындығының белгісі. Ата-баба культі, сонымен қатар оларда әрбір табиғат жаратылыстарының киесі мен иесі бар деген сенім қалыптасқандығын аңғаруға болады.

ӘДЕБИЕТ

1. Kinayat Z. Mongoliya kazaktary. 107 b. Kazak diasporasy: bygini ertenin myeon. Astana Elorda, MMV. - 352b.
2. Nazarbayev N.A. Dyniezhizi kazaktaryny ekinshi Kyryltaynda soylegen sozy / / "Dyniezhizi kazaktaryny kauymdastygy XV zhyl." - Almaty: DKK, 2007. - 67-71, 76-78 b.
3. Donkabak O. Shyndagy Shygyla // Praeses zhane Halyk. № 24, 11 Muris 2011zh.
4. Kant. Soch.T.5, p.205.
5. Alamanicum A. Bee kydireti // Altyn besik. № 5, 2010zh. 34b.
6. Samitly J. Kytaydagы kazaktar. 276 b - Almaty Dyniezhizi kazaktaryny kauymdastygy, 2000.-312b
7. Zhadi Shaken // Altyn besik. Shynzhan kazak adebieti 2009zh. № 3, 28-30 melius
8. Nyrlanova K.SH. Aytystyn korkeem-estetikalyk zhane filosofiyalyk negizderi // Al-Farabi. № 4, 2003zh, 96b.
9. Samitly J. Kytaydagы kazaktar. 252-253 b. - Almaty: Dyniezhizi kazaktaryny kauymdastygy, 2000.-312b

Резюме

Конырбаева К.М. Некоторые аспекты эстетического освоения мира казахами Китая

В статье анализируются эстетические принципы мыслителей, представляющих казахскую диаспору Китая. Автор подчеркивает специфические особенности модернизации духовного мира китайских казахов. В статье отмечается, что наиболее ярко изменения в ценностных ориентациях казахской диаспоры Китая проявляется в традиционном айтисе акынов и танцевальном искусстве китайских казахов.

Summary

Konurbayeva K.M. «The impact of on the globalization process spirit of Chinese Kazakhs world»

The aesthetic principles of thinkers, who are Kazakh's diaspora in China, are considered in this article. The authors emphasize the especial particular qualities of inner life of Kazakhs from China. Also in this article author notes, that changes in value's orientations are demonstrated in traditional aytis and dancing art of Kazakhs from China.